

М. Бойсан

Навчально-науковий інститут права та психології
Національного університету “Львівська політехніка”,
асист. кафедри кримінального права і процесу

КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ОСОБИСТОСТІ НЕПОВНОЛІТНІХ, ЩО ЗЛОВЖИВАЮТЬ НАРКОТИЧНИМИ ЗАСОБАМИ

© Бойсан М., 2016

Розглядаються підходи різних учених до розуміння сутності поняття “особистість злочинця”. Оскільки одним з необхідних елементів кримінології є особистість злочинця, то необхідно визначити поняття особистості неповнолітнього, що зловживає наркотичними засобами, з’ясувати її сутнісну сторону, зумовлену також і тим, що кримінологія вивчає не тільки тих, хто скоїв злочин, але і тих, чий спосіб життя, спілкування, погляди, орієнтації ще тільки свідчать про таку можливість. Подано власне визначення поняття особистості неповнолітнього – наркомана.

Проаналізовано підходи до кримінологічної характеристики особи злочинця, яким саме ознакам відповідають ці особи. Запропоновано такі ознаки кримінологічної характеристики неповнолітнього: соціально-демографічні; морально-психологічні; кримінально-правові, соціально-рольові.

Ключові слова: особистість злочинця, суб’єкт злочину, неповнолітній, соціально-демографічні ознаки, соціально-рольові, морально-психологічні ознаки, кримінально-правові ознаки.

М. Бойсан

КРИМИНОЛОГИЧЕСКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ЛИЧНОСТИ НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИХ, ЗЛОУПОТРЕБЛЯЮЩИХ НАРКОТИЧЕСКИМИ СРЕДСТВАМИ

Рассматриваются подходы различных ученых к пониманию сущности понятия личность преступника, поскольку одним из необходимых элементов криминологии является личность преступника. Необходимость определения понятия личности наркомана-преступника, выяснения ее сущностной стороны обусловлена также и тем, что криминология изучает не только тех, кто совершил преступление, но и тех, чей образ жизни, общение, взгляды, ориентации еще только свидетельствуют о такой возможности. Дано собственное определение понятию личности несовершеннолетнего – наркомана.

Проанализированы подходы к криминологической характеристике личности преступника, каким именно признакам соответствуют данные лица. Предложены следующие признаки криминологической характеристики несовершеннолетнего: соци-

ально-демографические; морально-психологические; уголовно-правовые, социально-ролевые.

Ключевые слова: личность преступника, субъект преступления, несовершеннолетний, социально-демографические признаки, социально-ролевые, морально-психологические признаки, уголовно-правовые признаки.

M. Boysan

CRIMINOLOGICAL CHARACTERISTICS OF THE DRUG ABUSED JUVENILES

In the article the approaches of different scientists to understand the essence of the offender individual concept are handled as one of the required elements of criminology is the perpetrator. The demand of the drug abused delinquent notion determination and its essential aspects determination is also pre-conditioned by the fact that criminology studies not only the felons but also those whose way of life, communications, views and orientations are evidences of criminal inclination.

The proper definition to the personality of drug abused juvenile was given. The approaches to the felon's personality criminological characteristics which fits peculiar features of an aforementioned personality were analyzed.

The list of immanente features of the juvenile criminological characteristics are proposed: socio-demographical, morally-psychological; criminal, social.

Key words: offender, felon, delinquent, drug abused, juvenile, morally- psychological characteristics, criminal-law nature.

Постановка проблеми. Однією з найскладніших проблем у системі кримінологічних досліджень є вивчення особистості злочинця. Саме в особистості індивіда знаходяться усі суперечності як внутрішні – психологічні, фізіологічні, так і зовнішні – комунікативні, рольові, ситуативні та ін. Комплексне кримінологічне дослідження особи злочинця, її типологізація та структура сприяють розробленню дієвого механізму превентивних заходів. Визначення поняття особи неповнолітнього, що зловживає наркотичними засобами, сприятиме з'ясуванню особливостей таких осіб. У той самий час накопичені знання про особистості наркомана-злочинця вимагають їх систематизації та подальшого поглиблення на основі сучасної методології психологічної науки та теорії кримінології, кримінального і кримінально-виконавчого права.

Мета роботи – дослідити соціально-демографічні, морально-психологічні, кримінально-правові та кримінологічні особливості формування особи неповнолітнього, який вчиняє злочини у сфері наркообігу, та дати власне визначення особи неповнолітнього – наркомана на основі проаналізованих у літературі дефініцій.

Аналіз дослідження проблеми. Проблеми вивчення особи неповнолітнього, який вчиняє злочини, у різні роки досліджувало багато вітчизняних науковців, зокрема: О. М. Джужа, В. М. Алієв, Ю. А. Алфьоров, Н. П. Барабанов, Р. Є. Віцин, А. Я. Гришко, В. І. Горобцов, Г. А. Дмитрієв, А. А. Музика, Ю. О. Данилевська, П. С. Сбірунов, С. Я. Улицький, Н. А. Мирошниченко, Н. Ю. Жиліна, Р. Т. Ісмаїлова, М. В. Казаков та ін. У їхніх роботах розкриваються соціальні характеристики, правові та психологічні особливості особистості наркоманів, які вчиняють злочини, аналізується мотивація злочинної поведінки, взаємодія суб'єктивних факторів і зовнішніх умов у механізмі їх злочинної поведінки.

Виклад основного матеріалу. Вивчення особистості наркоманів різних категорій, визначення їх типологічних особливостей посідають значне місце у науковій літературі. Їх початок

потрібно зарахувати до 1960–1970-х років. Саме у цей період починається активне вивчення особистості наркомана.

У кримінології усталеною є думка, що одним з обов'язкових елементів її предмета, є особа злочинця. В. А. Мисливий вказує: “Якщо у кримінальному праві суб'єктом злочину є фізична осудна особа, яка досягла віку, з якого, за кримінальним законом, може наставати кримінальна відповідальність, а криміналістика вивчає якості суб'єкта для виконання завдань розкриття і розслідування злочинів, що відбуваються протягом досудового слідства і здійснення правосуддя, то кримінологічна характеристика вивчає особу злочинця, що дає змогу визначити типологічні риси злочинців, які вчиняють злочини у певній сфері” [1, с. 196–197].

Хто такий “неповнолітній”. Неповнолітнім, згідно з Цивільним кодексом України, визначено особу віком від 14 до 18 років, а малолітнім – за ст. 31 Цивільного кодексу України особу, яка не досягла 14 років [2].

Вважаємо, що під час розгляду поняття особи злочинця доцільно спочатку сформулювати визначення поняття людської особистості загалом, оскільки у кримінологічній науці поняття “особа злочинця” логічно випливає із загальнонаукового поняття “особистість”, яке обґрунтувала філософія. У загальному розумінні поняття особистості визначається як порівняно стійка, динамічна, соціально зумовлена сукупність духовних, суспільно-політичних і морально-вольових якостей людини, свідомість і вчинки якої характеризуються визначеним ступенем соціальної зрілості і прагненням виявити свою індивідуальність [3, с. 88].

Кримінологією та іншими науками вже давно обґрунтована необхідність вивчення особистості злочинця. Адже “особистість злочинця і підготовка його до злочинного діяння належать до тих проблем, які завжди викликали і викликатимуть пильний інтерес кримінологів” [4, с. 122].

Необхідність визначення поняття особистості наркомана-злочинця, з'ясування її сутнісної сторони зумовлена також і тим, що кримінологія вивчає не тільки тих, хто скоїв злочин, але і тих, чий спосіб життя, спілкування, погляди, орієнтації ще тільки свідчать про таку можливість. Наркоманія у цьому випадку, як відомо, є криміногенним фактором.

У літературі існують різні визначення поняття особистості злочинця. “Під особистістю злочинця розуміється сукупність її соціально значущих властивостей, що впливають у поєднанні з зовнішніми умовами (ситуацією) на злочинну поведінку”, – пише А. І. Алексеев. Приблизно аналогічне визначення наводить А. І. Долгова: “...При вживанні поняття “особистість злочинця” потрібно мати на увазі саме соціальні характеристики людини, яка вчинила злочин”. Розгорнутіше визначення особистості злочинця дає Ю. М. Антонян: “Загалом можна визначити особистість злочинця як людину, яка скоїла злочин внаслідок властивих йому психологічних особливостей, антигромадських поглядів, негативного ставлення до моральних цінностей і вибору суспільно небезпечного шляху для задоволення своїх потреб або напрямів необхідної активності у запобіганні негативного результату.

В. Д. Воднік, В. В. Голіна, В. П. Ємельянов особистістю неповнолітнього злочинця визначають “суспільно небезпечного підлітка із соціально-психологічними та морально-правовими дефектами свідомості, який в умовах конкретної життєвої ситуації вчинив злочин” [5, с. 42].

І. М. Даньшин визначає її як сукупність істотних та стійких соціальних ознак і соціально зумовлених біопсихологічних особливостей індивіда, які об'єктивно реалізуються у вчиненому конкретному злочині (злочинах) під вирішальним впливом негативних обставин зовнішнього середовища, і надають діянню винного характеру суспільної небезпеки, у зв'язку з чим ця особа і притягується до кримінальної відповідальності [6, с. 65–66].

Пропонуємо таке визначення особистості неповнолітнього, який зловживає наркотичними засобами: це комплекс соціально-демографічних, соціально-рольових, морально-психологічних, кримінально-правових особливостей особи, в поєднанні із зовнішніми чинниками, що впливають на психіку неповнолітнього та які об'єктивно реалізуються у вчиненому конкретному злочині, і така особа притягується до кримінальної відповідальності за скоєне.

З вищеведеного бачимо, що загалом поняття особистості злочинця у науковій літературі отримало доволі глибоке висвітлення.

В основі особливостей особистості наркомана лежить факт захворювання, який впливає на його психологію, поведінку, світогляд. У хворих на наркоманію “прояви психічної діяльності індивідуума знаходяться у грубій суперечності з реаліями навколишнього світу, що викликає різку дезорганізацію поведінки такої особи..., усі думки концентруються довкола наркотиків, спостерігається загальне емоційне огрубіння, брехливість..., ці ознаки зближують хворих на наркоманію з хворими на шизофреїдний дефект “[7, с. 51, 85]. Асоціальність, конфліктність, порушений контроль за своєю поведінкою є найстійкішими характеристиками особистості хворих на наркоманію.

Кримінологічна характеристика осіб, які вчинили злочини, подається у кримінологічній літературі через три блоки властивостей: соціально-типологічних, соціально-рольових та морально-психологічних. Деякі дослідники інакше групують ознаки злочинців, виділяючи соціально-демографічні, кримінально-правові, морально-психологічні та біофізичні ознаки. У такій класифікації упущені соціально-рольові ознаки злочинця, які наочно свідчать про ступінь відповідальності злочинця під час виконання ним своїх обов’язків у суспільстві. Однак позитивним є виділення кримінально-правових ознак злочинця, що дає уявлення про злочинність через класифікацію осіб, які вчинили певні злочини, зокрема, засуджених за певними статтями Кримінального Кодексу України, а також біофізичних ознак, що дають змогу врахувати значущість біологічного фактора у механізмі злочинної поведінки.

Соціально-демографічні ознаки допомагають здійснити аналіз тих ознак особи злочинця, що включають дані про стать, вік, громадянство, сімейний стан, освітній рівень, соціальне положення та матеріальне становище, рід занять тощо, та дають змогу на рівні статистичного узагальнення встановити певні демографічні показники, належність їх до певних соціальних груп населення, освітнього і культурного рівня злочинця, а також дослідити і встановити їхній вплив на характер та спрямованість злочинної поведінки.

Соціально-рольові прояви наркозлочинців демонструють, що ці особи здебільшого негативно ставляться до своїх обов’язків у родині, навчальному або трудовому колективі, для них характерні замкнутість, нетовариськість, схильність до проведення часу, не зайнятого роботою чи навчанням, у компанії з алкоголіками, наркоманами тощо. Отже, їхня соціально-рольова активність з позитивного соціального середовища здебільшого перенесена у негативне.

Вивчення морально-психологічних ознак злочинця передбачає розкриття мотиваційної сфери злочинця, психологічних ознак, ціннісно-нормативних характеристик свідомості злочинця. У мотиваційній сфері цих осіб переважають потреби матеріально-біологічного характеру, значною мірою пов’язані з потребою у наркотичних засобах, паразитизмом, прагненням реалізувати свою особистість через дозвільне проведення часу, розпушта тощо. Визначення морально-психологічного портрета винної особи може включати також аналіз відомостей щодо схильності до зловживання алкогольними напоями або наркотичними речовинами.

Кримінально-правові ознаки становлять характер вчинюваних суспільно-небезпечних діянь, осудність чи обмежена осудність, мотив вчиненого злочину, обтяжувальні або пом’якшувальні обставини, види покарань, наявність судимості.

Як зазначає С. Ф. Денисов, до кримінологічної характеристики особи неповнолітнього, який вчиняє злочини, доречним є визначення таких ознак:

- 1) соціально-демографічні ознаки;
- 2) особистісно-рольові;
- 3) соціально-психологічні;
- 4) риси правової та моральної свідомості;
- 5) психічні відхилення та аномалії;
- 6) кримінально-правові ознаки;
- 7) позитивні ознаки особистості [8, с. 98].

Отже, на нашу думку, ознаками кримінологічної характеристики неповнолітнього є:

1) соціально-демографічні (стать, вік, освіта, соціальний стан, професія і вид занять, сімейний стан, рід занять, місце проживання та навчання, матеріальне забезпечення та житлово-побутові умови);

2) морально-психологічні (усвідомлення неповнолітнім суспільно небезпечного характеру вчинюваного діяння, ставлення до наслідків конкретного злочину, психічні відхилення у психіці неповнолітнього, світогляд, ціннісні орієнтації, інтелектуальні ознаки);

3) соціально-рольові (ставлення особи до родини, колективу, громадська позиція);

4) кримінально-правові (визначають юридичний аналіз складу злочинів, вчинюваних неповнолітнім у сфері обігу наркотичних засобів, прекурсорів, мотиви злочину, характер та спрямування посягань, одиночний чи груповий характер посягань, термін і вид покарання, стаття КК України).

Особливість вивчення особистості неповнолітнього полягає ще й у тому, що саме у цей період здійснюється формування особистості, становлення характеру. Необхідно також враховувати, що організм неповнолітнього має підвищену чутливість до негативного впливу наркотичних, психотропних, токсичних речовин, у результаті чого настають негативні наслідки, що проявляються у порушенні функціонування головного мозку та внутрішніх органів і призводять до невиліковних захворювань – наркоманії і токсикоманії неповнолітніх, на ґрунті чого, власне, і будуть здійснюватися злочини, передбачені нормами Кримінального Кодексу України.

Знання особливостей особистості неповнолітнього відіграє велику роль у вирішенні питання про притягнення особи до кримінальної відповідальності та, за необхідності, призначення лікування у примусовому порядку. Також це дає можливість чітко спланувати та застосувати заходи, спрямовані на попередження злочинів у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, що вчиняються неповнолітніми.

Висновки. Підсумовуючи, варто зазначити, що до особливостей кримінологічної характеристики особистості неповнолітнього-наркомана, потрібно зарахувати: соціально-демографічні: стать, вік, освіту, соціальний стан, професію і вид занять, сімейний стан, рід занять, місце проживання та навчання, матеріальне забезпечення та житлово-побутові умови); морально-психологічні ознаки: усвідомлення неповнолітнім суспільно небезпечного характеру вчинюваного діяння, ставлення до наслідків конкретного злочину, психічні відхилення у психіці неповнолітнього, світогляд, ціннісні орієнтації, інтелектуальні ознаки; кримінально-правові: характер вчинюваних суспільно-небезпечних діянь, осудність чи обмежена осудність, мотив вчиненого злочину, обтяжувальні або пом'якшувальні обставини, види покарань, наявність судимості та соціально-рольові (ставлення особи до родини, колективу, громадська позиція).

Отже, особистість неповнолітнього-наркомана – це комплекс соціально-демографічних, соціально-рольових, морально-психологічних, кримінально-правових особливостей особи, в поєднанні з зовнішніми чинниками, що впливають на психіку неповнолітнього, та які об'єктивно реалізуються у вчиненому конкретному злочині, і така особа притягується до кримінальної відповідальності за скоєне.

1. Мисливий В. А. *Злочини проти безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту: моногр.* – Дніпропетровськ.: Юридична академія Міністерства внутрішніх справ, 2004. – 380 с. 2. *Цивільний кодекс; Затверджений 16.01.2003 р. № 435-IV // Відомості Верховної Ради України.* – 2004. – № 1. – С. 31. 3. Антонян Ю. М. *Системный подход к изучению личности преступника / Ю. М. Антонян // Советское государство и право.* – 1974. – № 4. – С. 88–93. 4. Кудрявцев В. Н. *Генезис преступления. Опыт криминологического моделирования.* – М.: Форум: Инфра. – М., 1998. – 216 с. 5. *Криминологічні проблеми попередження злочинності неповнолітніх у великому місті: досвід конкретно-соціологічного дослідження: моногр. / кол. авт.: В. В. Голіна, В. П. Ємельянов, В. Д. Воднік та ін.; за заг. ред. В. В. Голіни, В. П. Ємельянова.* – Харків.: Право, 2006. – 292 с. 6. *Криминологія: Загальна та Особлива частини: підруч. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. / І. М. Даньшин, В. В. Голіна, О. Г. Кальман, О. Є. Лисодед; за ред. І. М. Даньшина.* – Харків.: Право, 2003. – 352 с. 7. Дмитриева Т. Б., Игонин А. Л., Клименко Т. В., Пищикова Л. Е., Кулагина Н. Е. *Злоупотребление наркоактивными веществами (общая и судебно-психиатрическая практика): моногр.* – М., 2000. – 122 с. 8. Денисов С. Ф. *Вікові межі молодіжної злочинності // Актуальні проблеми взаємодії судових та правоохоронних органів у процесі реалізації завдань*

кримінального судочинства: матер. Всеукр. наук.-практ. конф. 28–29 травня 2004 р. // у 2 ч. – Запоріжжя: Юридичний ін-т МВС України, 2003. – Ч.1. – С. 96–99.

REFERENCES

1. Myslyvyy V. A. *Zlochyny proty bezpeky dorozhn'oho rukhu ta ekspluatatsiyi transportu: Monografiya.* – [Crimes against traffic safety and operation of transport]. Dnipropetrovs'k: Yurydychna akademiya Ministerstva vnurishnikh sprav, 2004. – 380 p.
2. *Tsyvil'nyy kodeks. Zatverdzhenny vid 16.01.2003 № 435-IV.* [Civil Code] // *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy.* – 2004.
3. Antonyan Yu. M. *Sistemnyi podkhod k izucheniyu lichnosti prestupnika* [Systematic approach to the study of offender] / Yu. M. Antonyan // *Moskva: Sovetskoe gosudarstvo i pravo.* – 1974. – № 4. – pp. 88–93.
4. Kudryavtsev V. N. *Genezis prestupleniya. Opyt kriminologicheskogo modelirovaniya.* [The genesis of crime. Criminological modeling experience]. – Moskva: Forum: Infra. – M, 1998. 216 p.
5. *Kryminolohichni problemy poperedzhennya zlochynnosti nepovnitnikh u velykomu misti: dosvid konkretno-sotsiolohichnoho doslidzhennya: [Criminological problems of juvenile delinquency prevention and the City: the experience of concrete sociological research]: Monografiya / Kol. avtoriv: V. V. Holina, V. P. Yemel'yanov, V. D. Vodnik ta in.; Za zah. red. V. V. Holiny, V. P. Yemel'yanova.* – Kharkiv.: Pravo, 2006. – 292 p.
6. *Kryminolohiya: Zahal'na ta Osoblyva chastyny: Pidr. dlya stud. yuryd. spets. vyshch. navch. zakladiv* [Criminology: General and Special Parts] / I. M. Dan'shyn, V. V. Holina, O. H. Kal'man, O. Ye. Lysodyed; Za red. I. M. Dan'shyna. – Kharkiv: Pravo, 2003. – 352 p.
7. Dmitrieva T. B., Igonin A. L., Klimenko T. V., Pishchikova L. E., Kulagina N. E. *Zloupotreblenie narkoaktivnymi veshchestvami (obshchaya i sudebno-psikhiatricheskaya praktika)* [Substance abuse (General and Forensic Psychiatric Practice)]: *Monografiya.* – Moskva, 2000. – 122 p.
8. Denysov S. F. [The age limits of youth crime] *Vikovi mezhi molodizhnoyi zlochynnosti // Aktual'ni problemy vzayemodiyi sudovykh ta pravookhoronnykh orhaniv u protsesi realizatsiyi zavdan' kryminal'noho sudochynstva: Materialy Vseukrayins'koyi naukovo-praktychnoyi konferentsiyi. 28–29 travnya 2004 r. – m. Zaporizhzhya: U 2 ch. – Zaporizhzhya: Yurydychnyy in-t MVS Ukrainy, 2003. – Ch.1. – pp. 96–99*